

ESKİ TÜRKÇE {-GAlIr / -KAlIr} EKİ ÜZERİNE

Faruk GÖKÇE*

Özet: Eldeki makalede, Eski Türkçede yakınlaşıcı bakış açısı işaretçisi ve mastarlaşdırıcı görevleriyle karşımıza çıkan -GAlIr bağımlı biçim biriminin sergilediği gramerleşme süreçleri ve ekin birinci işlevine kaynaklık ettiğini düşündüğümüz Tü. käl- bağımsız sözlüksel biriminin bu gramer kategorisini işaretleme yeteneği üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Eski Türkçe, gramerleşme, yakınlaşıcı bakış açısı, yakın gelecek zaman, mastarlaşdırıcı.

On Old Turkic {-GAlIr / -KAlIr}

Abstract: The article examines Old Turkic bound morpheme {-GAlIr / -KAlIr}, which serves as a proximative and supine marker. From grammaticalization point of view, we suppose that Old Turkic {-GAlIr/-KAlIr} originally emerges from a postverbal construction including a vowel converb and auxiliary verb i.e A + käl-ir.

Keywords: Old Turkic, grammaticalization, proximative aspect, imminent future, supine.

Giriş

Eski Türkçede kökeni tartışmalı olan bağımlı biçim birimlerden biri de {-GAlIr} / {-KAlIr} ekidir. Eski Uygur Türkçesinin Budist ve Maniheizt çevre metinlerinin yanında Karahanlı Türkçesiyle kaleme alınmış eserlerde cümle bitirici (finite) ve *yakınlaşıcı bakış açısı / yakın gelecek zaman* (proximative aspect / imminent future) işleviyle sıkça tanıklanan bu ek, Orhun Yazıtlarında eldeki metinler ışığında tanıklanamamaktadır. Söz konusu ek ve bununla oluşturulan yeni bir gramer kategorisi olarak *yakınlaşıcı bakış açısı*, modern Türk yazı dillerinde ve ağızlarında da bu biçimiyle kaydedilmemiştir. Aşağıda öncelikle ETü. {-GAlIr} / {-KAlIr} ekinin işlevleri, kökeni üzerine ileri sürülen görüşlerin geçerliliği değerlendirilecek ardından dil biliminin gramerleşme alanı çerçevesinde ekin bağımsız bir sözlüksel fiil kaynağından gelişip gelişmediği sorunu üzerinde durulacaktır.

* Dr., Dicle Üniversitesi.

Ekin İşlevleri

Eski Türkçede yazı sisteminin /K/ ve /G/ ses birimlerini birbirinden ayırabildiği Maniheizt çevre metinlerinde, KB’de ve DLT’de /G/ ünsüzüyle {-GAlIr} biçiminde yazılan buna karşılık bu ünsüz ses birimlerin tek işaretle karşılandığı Budist çevre metinlerinde ise {-KAlIr} veya {-GAlIr} şeklinde okunmaya açık olan ekin işlevleriyle ilgili ilk bilgilerimizi Kaşgarlı Mahmut’a borçluyuz. Kaşgarlı, DLT’de; ekin art damak /ɣ/ ünsüzüyle biten fiillere eklenmesi durumunda ek başındaki ünsüzün art damak /q/ ünsüzüyle, diğer ünsüzlerle biten sözcüklere eklendiğinde ise art ya da ön damak /G/ ünsüzüyle ortaya çıktığını belirtmektedir. Kaşgarlı’ya göre; {-GAlIr} / {-qalır} eki, eklendiği fiile bu fiilde yer alan eylemin ya da durumun *gerçekleşmek üzere olduğu ya da neredeyse gerçekleştiği* anlamını katmaktadır¹. Günümüz fiil görünüşü (verbal aspect) çalışmalarında evrensel bir gramer kategorisi olarak ele alınan bu bakış açısı, *proximative aspect* şeklinde kavramlaştırılmaktadır². Eldeki makalede ise *proximative aspect* terimi için *yakınlaşıcı bakış açısı* adlandırması teklif edilmiştir³: (1) DLT *män barıǵalır män* “ben gitmek üzereyim” (CTD I 1982:415); (2) DLT *män turıǵalır män* “ben kalkmak üzereyim” (CTD I 1982 :415); (3) DLT *ol ya qurıǵalır* “o yay kurmak üzeredir”

¹ “To express that the agent is *on the point of performing the action*, or *has almost done* it, you add to the imperative form *ɣayn alif lām rā*’ in words with *qāf* or *işbā*’, or *qāf* in words ending in *ɣayn*, or *kāf* otherwise. This is the same for all dialects” (CTD I 1982: 415; ayrıca bkz. DLT II: 67).

² Türkiye Türkçesi gramerlerinde *yaklaşma kipi* şeklinde adlandırılan kılınış türü ile eldeki makalede *yakınlaşıcı bakış açısı* şeklinde adlandırılan *proximative aspect* kategorisinin ilk bakışta benzer gramatikal fikirleri işaretledikleri göze çarpsa da her iki gramer kategorisi arasında hem terim hem de içerik açısından esaslı farklılıkların mevcut olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim, Türk dilinde *yaz-* yardımcı fiili ile oluşturulan, dil biliminde ise *avertive gram* ya da *action narrowly averted* şeklinde kavramlaştırılan *yaklaşma kılınışı* kurallı olarak geçmiş zaman çekimiyle ve gerçekleşmek üzere olan fakat neticede gerçekleşmeyen bir kılınış türünü işaretlerken, *yakınlaşıcı bakış açısı* şeklinde Türkçeye aktardığımız *proximative aspect* ise şimdiki-geniş zaman çekimi ile ana fiildeki eylemin gerçekleşmeye doğru yol aldığı, gerçekleşmesine ramak kaldığı, neredeyse gerçekleştiği anlamındaki bakış açılarını işaretlemektedir. Dolayısı ile yakınlaşıcı bakış açısında, yaklaşma kılınışının aksine konuşucunun gözlemediği ana fiildeki eylemin ya da durumun yakın bir gelecekte mutlak anlamda gerçekleşeceği anlamı hakimdir. Evrensel bir gramer kategorisi olarak yakınlaşıcı bakış açısı, dilbilim literatüründe şu şekilde tanımlanmaktadır: “The function this aspect is to define a temporal phase immediately preceding the initial boundary of the situation described by the main verb. Proximative aspects are commonly translated by means of ‘almost’, ‘nearly’, ‘be about to’, ‘be on the point of’, and the like” (Heine 2002:90). Yaklaşma kılınışı ve yakınlaşıcı bakış açısının iki farklı evrensel gramer kategorisi oluşturduğu ile ilgili dil bilimsel kanıtlar için ayrıca bkz. Kuteva 2001:92.

³ Bu çalışmada *yakınlaşıcı bakış açısı* terimi, dil bilimi literatüründe *progressive aspect* “ilerleyici bakış açısı” biçiminde adlandırılan terimden ilham alınarak teklif edilmiştir.

(CTD I 1982:415); (4) DLT *ol tāyqa ayqālur* “o dağa çıkmak üzeredir” (CTD I 1982:415); (5) DLT *ol āwkā kirgā:lir* “o eve girmek üzeredir” (CTD I 1982:415); (6) DLT *ol yarmāq tērgā:lir* “o para toplamak üzeredir” (CTD I 1982:415); (7) DLT *kōhli kōyüp qāni qurıp ayzı açıp qatıyūrār / sızyuryalır üdiglār essiz yüzi burqurār* “kalbi yanıp, kanı kuruyarak ağzını açarak katılır, seveda onu sarartır, solgun yüzünü buruşturur”⁴ (CTD II 1984:56); (8) DLT *toğyurmadi itımnı / tururyalır atımnı / sürdi mänig qutumnu / qāz taqı qordāyımu* “köpeğimi doyurmadı, atımı yordurdu, kazımı ve kuğu kuşlarımı talihimi beraber sürdü”⁵ (CTD II 1984:50); (9) DLT *atyalır oqni azāq / tāgmādi bu sāw uşāq* “Bana, nerden geldiği belli olmayan okunu atar; bu koğcu söz bana gelmedi”⁶ (CTD I 1982:397).

DLT’de geçen bu tanıkların yanında ele aldığımız ek, KB’de ise {-GAlIr} biçimiyle altı kez tanıklanabilmektedir. KB’de geçen {-GAlIr} ekli fiiller, Arat yayınında da bir örnek dışında düzenli olarak *yakınlaşıcı bakış açısı* işleviyle Standart Türkiye Türkçesine aktarılmıştır: (1) KB / 1472 *siziksiz olüm bir kün axır kelir / irilmiş bu canlıg algalır* “Şüphesiz, bir gün nihâyet ölüm gelecektir ve bütün canlıların canını alacaktır” (Arat 1991:164; Arat 1994:114); (2) KB / 1074 *sewinç arzu ni’met turu qalgalır / saqınç qadğu mihnet maña kelgelir* “Sevinç, arzu ve nimetleri geride bırakıp endişe, kaygı ve mihnetlere doğru gitmek üzereyim” (Arat 1991:125; 1994:88); (3) KB / 1072 *sewinçin toğar erdi toğmuş künüm / künüm batgalır teg yarumaz tünüm* “Güneşim sevinç içinde doğardı, şimdi batmak üzeredir; gecem artık aydınlanmayacak” (Arat 1991:124; Arat 1994:88); (4) KB /

⁴ Atalay bu edebî çevirinin yanında, cümleyi ayrıca şu şekilde çevirmiştir: “Aşık, halkın yanında ağzı açılacağı güler, kalbi yanıktır, kanı kurumuştur. Aşk onu *eritmek üzeredir*. Yazık onun solmuş çehresine” (DLT II: 188). Dankoff ve Kelly de bu cümlede geçen *sızyuryalır* sözcüğünü “neredeyse eritir” anlamı ile çevirmişlerdir: “(The lovesick one) breaks out laughing (among people), with gaping mouth and burning heart, and his blood has dried up (in his body); *passion has almost melted him*-alas for his face so drawn!” (CTD II : 56).

⁵ Atalay bu edebî çevirinin yanında, cümleyi ayrıca şu şekilde çevirmiştir: “O, benim köpeğimi doyuracak kadar av bulamadı. Çok koşturmaktan atımı *arıklaştıravazdı*. Kazımı, kordayımı koğarak benim talihimi alt üst etti” (DLT II: 177). Dankoff ve Kelly ise *tururyalır* sözcüğünü “nerdeyse bir deri bir kemik bırakmış” anlamına gelen İngilizce “he nearly emaciated” yapısı ile çevirmişlerdir: “He did not (catch enough game to) satiate my dog; *he nearly emaciated my horse* (from running it so much); he drove away my good fortune (when he drove away) my goose and my swan” (CTD II : 50).

⁶ Atalay, ilgili cümlede geçen *atyalır* sözcüğünü yakınlaşıcı bakış açısı işleviyle değil, “vurmak istiyor” anlamına gelen bir isteme kılıfı ile çevirmektedir: “Bana koğculuk erişmedi; o oynak kadın, nerden geldiği belli olmayan bir okla beni vurmak istiyor” (DLT II: 20). Dankoff ve Kelly de ilgili cümleyi edebî olarak çevirirken *atyalır* sözcüğüne “atmak istiyor” anlamını “This slander did not reach me, though this temptress wishes to shoot at me an arrow from unknown source”, serbest çeviride ise “atmaya niyet etti” anlamını “She means to shoot an arrow, stray; This word, slander, did not reach” vermektedirler. (CTD I 1982: 397)

5953 *bu künlerde bir tün bu ögdümişe / turup yatğalır erdi yastap başa* “Günlerden bir gün Ögdilmiş başını yatağa koyup, uyumak üzere iken” (Arat 1991:589; Arat 1994:425); (5) KB / 6167 *aya kiñ yorıqlıg buğun öktemi / ölüm yetgelir terk otı qıl emi* “Ey insanlara geniş bir salâhiyetle hükmeden kimse, ölüm yetişmek üzeredir, çabuk çâresine bak” (Arat 1991:611; Arat 1994:441); (6) KB / 5976 *ayur ay qadaşım yolum köngelir / ölüm tuğağı tuttı öz barğalır* “Ogdurmuş cevap verdi: -Ey kardeşim, yolum göründü; ölüm öncüsü yakaladı, artık gitmek üzereyim” (Arat 1991:592; Arat 1994:427).

Yeri gelmişken yakın zamanda Marcel Erdal tarafından kaleme alınan *A Grammar of Old Turkic* adlı eserde, *yakınlaşıcı bakış açısı* (proximative aspect) işlevli {-GAllr} ekinin Maniheist çevre metinleri ile Karahanlı Türkçesinde tanıklanmadığı yönündeki bilginin yukarıdaki tanıklar ve M III No: 19’da geçen *tdğalır* örneği ışığında düzeltilmesi gerektiğine inanıyoruz: “*A peculiarity of Buddhist Uygur taxis are the proximative forms, absent from Orkhon and Qarakhanid Turkic and from Manichaeen sources: -yOk and -gAllr, which express vivid past and imminent future respectively*” (Erdal 2004:263).

Eski Uygur Türkçesinin Budist çevre metinlerinde ise söz konusu ek, yazı sisteminin /G/ ve /K/ ses birimlerini ayrıca gösteren bir işaretten yoksun olmasından dolayı, {-KAllr} ya da {-GAllr} şeklinde okunmaya açıktır. Buna rağmen ek, işlev açısından DLT’te ve KB’de olduğu gibi *yakınlaşıcı bakış açısını* işaretlemektedir: (1) KP: VII / 8 *ol ödün ağıçı uluğı qanqa inçä ötünti täñrim ağılıq kuruğ bolğalır* “Bu sırada hazineci başı hana şunları söyledi; saygıdeğer hanım, hazine boşalmak üzere (dir)” (Hamilton 1998:30); (2) MNB / 12 v 2 *alqo işläyü tükädimiz, yenä ymä kün täñri uyağğalır, amtı kântü ärgülük [ä]wkä baralum* “Bütün işlerimizi bitirdik. Güneş tekrar batmak üzere (dir). Şimdi evlerimize gidelim”⁷ (Tekin 1980:49-50); (3) TTT I / 162 *ya qurup atğalır* “yay(ım) kurup atmak üzere (dir)”⁸ (Gabain 1929:13); (4) MNH / 1572 *qangımız toyar ölüür sansarning ämgäkin särü umatın sizni titip b(a)rğalır biz* “Babamız, doğacak ve ölecek Sansara’nın sıkıntısına katlanamayacağımızdan sizi bırakıp gidiyoruz (gitmek üzereyiz)”⁹ (Shimin ve Klimkeit 1988:124).

⁷ Ş. Tekin yukarıda gösterilen yayınında söz konusu cümlede geçen *uyağğalır* yapısını Almancaya yakınlaşıcı bakış açısı işleviyle (*gerade*) çevirmektedir: “Alles haben wir fertiggeschafft. Und wiederum geht die Sonne *gerade* unter. Jetzt wollen wir alle in unsere Wohnhäuser gehen”. Aynı şekilde Erdal ise *uyağğalır* yapısında “-mek üzere olmak” anlamında bir yakın gelecek zaman (imminent future) anlamı düşünmektedir: “We have finished all our work. Moreover, the sun is about to set. Now let us each go to the houses we are to stay in” (Erdal 2004:271).

⁸ Gabain, cümleyi Almancaya yakınlaşıcı bakış açısı işleviyle şu şekilde çevirmektedir: “Den Bogen spannend, schießt man *gerade* den Pfeil ab”.

⁹ Shimin ve Klimkeit *b(a)rğalır* yapısının geçtiği bu cümleyi Almancaya şu şekilde aktarmışlardır: “Vater, weil wir das Leid des (durch) Geburt und Tod

Eski Uygur Türkçesinde {-GAlIr} / {-KAlIr} ekinin yakınlaştırıcı bakış açısı ve *cümle bitirici* (finite) işlevine göre daha yaygın olan bir diğer işlevi ise ETü. *üçün* edatıyla birleşmek suretiyle “-mek için, -mek amacıyla” anlamında cümle bitirmeyen (non-finite) bir mastarlaştırıcı (supine) görevi görmesidir. Ek, bu işleviyle Orhun Türkçesinde ve Karahanlı Türkçesinde tanıklanamamaktadır: (1) Üİ / 120a 4-7 *munda sanggabadri baxşı irkelir qınaqalır üçün vasubandu baxşığ eksütmiş üçün bo yarımça köngül orunnuy nom orunnuy basutçısı eksük bolmaqlıg yörügün anın bar qılmuş ol bo savıg tip /.../* “Burada Sanghabhadra Hoca, Vasubandhu Hoca’yı, bu yarım gönül yerinin ve dharma-yerinin yardımcı-sebebi eksik olma izahını eksiltmiş olduğundan, yermek-kinamak için bu yüzden bu hususu var etmiştir” deyip /.../” (Barutcu-Özönder 1998:57, 88); (2) AY / B.11.04 *ädgülräkä tükällig qılğalır üçün tnl(ı)glarıg körkitür b(ä)lgürtür m(ä)n ni[rva]qa kirmäkig* “İyileri tamam kılmak (kudretli kılmak) için canlılara Nirvana’ya girmeyi gösteriyorum (işaret ediyorum)” (VATEC); (3) AY / B 33.01 *qorqınçların tarqarıp ögirtürgälir sävintürgälir üçün /.../* “Korkularını dağıtıp sevindirmek (Hend.) için” (VATEC); (4) AY / P1.02.04 *sansarlı nirvanlı tözin tüpin bir tatıglıg ärtökün biltürgälir uqturgalır üçün /.../* “Samsära ve Nirvāna unsurunun (Hend.) bir tadımlık olduğunu bildirmek ve anlatmak için” (VATEC) vd.

Ekin Kökeniyle İlgili Görüşler

ETü. {-GAlIr}/{-KAlIr} ekinin kökeni üzerine ilk çalışmalar görebildiğimiz kadarıyla Brockelmann tarafından kaleme alınmıştır (Brockelmann 1919:29-49; Brockelmann 1942:353-364). Brockelmann, bu yayınlarının yanında ayrıca 1954 yılında yayımladığı *Osttürkische Grammatik der Islamischen Literatur Sprachen Mittelasiens* adlı gramerinde de ETü. {-GAlIr}/{-KAlIr} eki üzerinde durmuştur. Araştırmacı, 1954 yılındaki bu çalışmasında cümle bitirici işleviyle sözkonusu ekin, niteliğini belirtmediği, hece yitimine (haplologie) uğramış bir zarf-fiil eki ve şimdiki-geniş zaman ekli *kälir* fiilinden meydana geldiğini belirtmekle yetinmiştir¹⁰ (Brockelmann 1954:251).

Brockelmann’dan sonra, ekin kökeni üzerinde duran bir diğer araştırmacı ise Gabain’dır. 1929 yılında yayımladığı *Türkische Turfan Texte I* adlı çalışmasında Gabain, ETü. {-GAlIr}/{-KAlIr} ekinin ETü. *käl-* ya da *qal-* yardımcı fiilleri ile ilişkili olabileceği ihtimali üzerinde durmuştur¹¹. Gabain 1941 yılında yayımladığı *Alttürkische Grammatik* adlı eserinde de aynı görüşü tekrarlamıştır¹².

(gekennzeichneten) Samsära nicht ertragen können, verlassen wir Euch und gehen gleich fort” (Shimin ve Klimkeit 1988:125).

¹⁰ “Mit dem Verbum kälir “er kommt” schmilzt das Ger. Duch Haplologie zu gälir, nach velaren Vokalen -yalır “zusammen” (Brockelmann 1954:251).

¹¹ Die form -qalır, -yalır stellen wir zu käl- oder allenfalls zu qal-. Sie bedeutet: “im Begriff sein, gerade etwas tun, etwas tun wollen” usw. (Gabain 1929:26).

¹² “qal- veya käl- tasvirî fiillerinden, doğrudan doğruya, olmak üzere olan bir iş veya hareket bildiren bir -qalır, -kälir eki inkişaf etti” (Gabain 1995:91); “yapılmakta olan iş

1965 yılında yayımladığı *Eski Türk Şiiri* adlı çalışmasında Arat ise Brockelmann ve Gabain tarafından ileri sürülen köken denemelerini şüpheyle karşılamıştır. Arat, ETü. {-GAlIr}/{-KAlIr} ekinin, ETü. *käl-* ve *qal-* yardımcı fiillerinin geniş-şimdiki zaman ekli *kälir* ve *qalır* biçimlerine gitmediğine, bu fiillerin geniş-şimdiki zaman ek ünlüsünün Eski Türkçede her zaman dar-yuvarlak olmasını kanıt olarak getirmiştir:

“atqalır < at-qalır; -qalır ve -kelir eki “bir işi yapmak üzere bulunmak” mânasını ifade eder. İlk defa TTT I, not 162’de bu ekin kel- veya qal-fiillerinden meydana gelmiş olması ihtimâli ifade edilmiştir. Altt. Grm. 341’de bunun, yukarıdaki gibi, yardımcı fiillerden meydana gelme ihtimâli kaydedilmişken, 259’da bu hüküm daha kat’i bir ifade şeklini almıştır. Türkçe eklerin menşei hakkındaki bilgimiz henüz çok azdır. Bunlardan hiç birinin inkişâf seyrini tam olarak izah edebilecek durumda bulunmuyoruz. Bu, tabii, ekler üzerinde her hangi bir fikir beyanına engel teşkil etmez. -qalır ve -kelir ekini qal- veya kel- fiiline bağlamak, zannımca şimdilik kolay olmayacaktır. En büyük engellerden biri artık bu eklerin âhenk, şekil ve mâna bakımlarından teşekkül etmiş olmasıdır. Aksi takdirde biz bunlardan birinin karışık şekilde kullanılmasına rastlamış olmamız lâzım gelirdi. Eğer eklerin son hecesi olan -ır, -ir muzâri şekli tasavvur ediliyorsa, bunu kat’i olarak, bu devirde -ur, -ür şeklinde görmemiz icab ederdi. Bu her hâlde iki fiilin yan yana gelmesinden meydana gelmiş bir şekil olmayıp, ek ve eklerin bir araya gelmesinden meydana çıkmış olmalıdır. Bu hususta düşündüklerimi kaleme almağım henüz erken buluyorum. Yalnız bunların ve bunlara benzer diğer eklerin daha geniş mâlzeme üzerinde ayrıca ele alınarak araştırılmasının faydalı olacağını ifade etmenin de yerinde olacağını zannediyorum” (Arat 1991: 433).

Ekin kökeni ile ilgili bir diğer çalışma ise, 1965 yılında Şukurov tarafından kaleme alınmıştır. Şukurov çalışmasında Brockelmann ve Gabain tarafından teklif edilen köken denemelerini reddederek, ETü. {-GAlIr}/{-KAlIr} ekinin ETü. {-gAlI} zarf-fiil ekiyle şimdiki-gelecek zaman {-r} sıfat-fiil ekinden meydana geldiğini ileri sürmüştür¹³.

KP yayınının notlar bölümünde, KP: VII / 8’de geçen *bolğalır* yapısını ele alan Hamilton ise Brockelmann’ı takip ederek, ekin *käl-* yardımcı fiili ile ilişkili olabileceği üzerinde durmuş, ayrıca bir açıklama yapmamıştır¹⁴.

ve oluşu bildiren -qalır eki, muhtemelen tasvirî yahut modal yardımcı fiiller yardımıyla teşkil edilmişlerdi” (Gabain 1995:104).

¹³ Bizniçça, -galır / -gälir forması maqsad ravişdâşiniñ -galı / -gäli formasiga xâzirgi-kelasi zamân sıfatdâşiniñ -r forması quşilişi asâsida paydâ bulgan (-galı+r >- galır, -gäli+r>-gälir), -galı / -gäli va -galır / -gälir formalarınin ma’nâsida xam yaqinlik bär (Şukurov 1965:202).

¹⁴ “Bu sözcüğün okunuşunda, özellikle, Huart’ın (ed., s. 12) K ve Pelliot’un (ed., s. 233) N okudukları son harfin R olduğu, hemen hemen kesindir. Ben bu sözcüğü bolğalır “(hazine) boşalmak üzere” şeklinde anlıyorum ki, bağlam da tam bu anlamı gerektiriyor, bol- eyleminin L yerine R ile yazılmış olmasına gelince, yazıda R’yi L’ye

Son olarak *A Grammar of Old Turkic* adlı çalışmasında Erdal, ekin kökeniyle ilgili olarak yukarıda gösterilen görüşlerden farklı bir çözüm yolu önermiştir. Erdal'a göre, cümle bitirici işleviyle *yakınlaşıcı bakış açısı* (proximative) ya da *yakın gelecek zaman* (imminent future), cümle bitirmeyen (-gAlIr için) işleviyle ise *mastarlaştırıcı* (prospective?) görevi gören ETü. {-GAlIr} / {-KAlIr} eki, {-gAlI} zarf-fiil ekinin geniş-şimdiki zaman ekli *ärür* yardımcı fiili ile birleşmesinden ortaya çıkan karma (complex) bir ilk yapıya götürülebilir¹⁵ (Erdal 2004:244, 255; 307-8). Hemen hatırlatmalıyız ki ETü. {-GAlIr} / {-KAlIr} ekinin cümle bitirmeyen ve *mastarlaştırıcı* işlevli kullanımlarını *prospective* başlığı altında ele alan Erdal'ın bu tanımlaması dil bilimi çalışmalarındaki tanımlamalarla uyumsuzdur. Nitekim, fiil görünüşü çalışmalarının yetkin isimlerinden Comrie'nin tanımlamasına göre *prospective* bakış açısı, eldeki çalışmada *yakınlaşıcı bakış açısı* şeklinde adlandırılan *proximative aspect* ile aynı gramatikal içeriğe göndermede bulunmaktadır: “if languages were completely symmetrical, one might equally well expect to find prospective forms, where a state is related to some subsequent situation, for instance where someone is in a state of being about to do something /.../ typical English expressions of prospective meaning are the constructions to be going to, to be about to, to be on the point of /.../” (Comrie 1976:64). Bu durumda, ETü. {-GAlIr} / {-KAlIr} ekinin cümle bitirmeyen *mastarlaştırıcı* işlevi, dil bilimi literatüründe Latince kökenli *supine*¹⁶ ya da *purposive aspect* terimlerini hakketmektedir.

Yukarıda gösterilen görüşlerden öncelikle Arat'ın ETü. {-GAlIr} / {-KAlIr} ekinin, ETü. *käl-* ve *qal-* yardımcı fiillerinin geniş-şimdiki zaman ekli *kälir* ve *qalır* biçimlerine gitmediği, bu fiillerin geniş-şimdiki zaman ekli biçimlerinin Eski Türkçede her zaman dar-yuvarlak olduğu yönündeki belirlemesi üzerinde durmak istiyoruz. Arat'ın ileri sürdüğünün aksine Eski Türkçede *käl-* ve *qal-* fiilleri, kurallı bir şekilde dar-yuvarlak {-Ur} geniş-şimdiki zaman ekini almamaktadır. Nitekim, dar-düz ve dar-yuvarlak geniş-şimdiki zaman eklerini seçme dağılımına bakacak olursak, bu fiillerin düz-dar {-Ir} geniş-şimdiki zaman eklerini alma eğiliminde

dönüşüren çengelin unutulması az rastlanır bir şey değildir. Eylemlere gelen -ğalır / -gälir “...mak üzere, ...mağa başlamış” eki ise herhalde käl- “gelmek” eyleminden türemektedir. Bunun sözbaşındaki -ğ ünsüzü ile yazılışı M III, No: 19'da, Mani yazısıyla tıdğalır sözcüğünde ve Kāşğari'de (II, s. 67) tanıklanıyor, buna karşılık, bu ekin sözbaşındaki ünsüzünün (-q veya -k) ile yazılmış şekline inandırıcı örnek bulamadım” (Hamilton 1998: 87).

¹⁵ The imminent future form in -gAlIr does not seem to have turned up in inscriptional or in Manichaean sources, speaking for relatively late appearance. It might come from *gAlI ärür, the aorist of the very rare analytical phrase in -gAlI är- (Erdal 2004: 244).

¹⁶ krş. “The Latin supine is an infinitive of very restricted distribution; for example the accusative form, given here is used only to indicate purpose after a verb of motion. A typical example is *sessum it praetor* “the appellate judge goes to take his seat” (Ringe 2003:260).

olduklarını görürüz. Bu eğilim, Tezcan tarafından geniş bir Eski Türkçe malzeme ışığında şu şekilde gösterilmiştir (Tezcan 1974:29):

	qalır	qalur	kälir	kälür
MK	8	-	11	2
AI	4	-	4	-
TT VI-X	1	-	11	-
KP	1	-	1	-
ETŞ (8-17, 19-25)	-	-	1	-
BT III	-	-	2	-
AH	-	6	-	7

Buna göre, ETü. {-GAlIr} / {-KAlIr} ekinin, ETü. *käl-* ve *qal-* yardımcı fiillerinin geniş-şimdiki zaman ekli *kälir* ve *qalur* biçimlerinden gelişmeyeceğiyle ilgili olarak ileri sürülen biçim ses birimsel kanıtlar geçerliliğini yitirmiş görünmektedir.

Öte yandan Şukurov'un eki -gAlI zarf-fiil eki ve geniş-şimdiki zaman -r sıfat-fiil eki şeklinde çözümleyen görüşünün önündeki en büyük engel ise, Türk dilinde zarf-fiil eklerinin zaman ekleriyle birleşme yeteneğinden yoksun olmasıdır.

Erdal tarafından ileri sürülen *-gAlI + ärür ilk biçimi ise anlam bilimi ve gramerleşme süreçleri açısından kabul edilebilir görünse de bu, ekin sadece amaç yönelimli *mastarlaştırıcı* işlevi için geçerlidir. Nitekim, Eski Türkçede tek başına -gAlI zarf-fiil ekinin de bu işlevi işaretleme yeteneğine sahip olması, mastarlaştırıcı görevindeki ETü. {-GAlIr} / {-KAlIr} + için yapısının -gAlI zarf-fiil eki ile olan ilişkisini açık bir şekilde ortaya koymaktadır: krş. KökTü. (BK D : 32) *sınar süsi äviğ barkıg yulgalı bardı, sınar süsi süñüşgäli kälti*; EUygTü. *sizläрни birlä süñüşgäli kälyök män* (U IV 82); EUygTü. *aşagalı olormışlar* (M I 35, 14-15) (Erdal 2004:489-490). Buna karşılık, Türk dilinde kılınış ve görünüş zamanlı kategorilerin işaretlenmesinde -gAlI zarf-fiil ekine göre A ve B zarf-fiil eklerinin oynadığı rolün sıklığı ve yaygınlığı dikkate alındığında, yakınlacı bakış açısının kökeninin ise bu zarf-fiil ekleri ile kurulmuş bir yapıda aranması gerektiğine inanıyoruz. Diğer bir deyişle, art arda sıralı (paratactic) söz dizimi yöntemi bir kenarda tutulursa A ve B zarf-fiilleri, art-sıralı söz dizimi (hypotactic) yöntemi aracılığı ve Ana Fiil + Zarf-Fiil Eki + Yardımcı Fiil açılımı ile oluşturulan kılınış ve görünüş-zamanlı kategorilerin işaretlenmesinde, Türk dili tarihinde neredeyse değişmez bir rol üstlenmiştir. Bu açıdan Eski Türkçede bir ilk-yenileme sonucunda

ortaya çıkan yakınlaşıcı bakış açısının da A ve B zarf-fiillerinin işlev gördüğü aynı söz diziminin bir ürünü olduğunu düşünmemek için herhangi bir neden yoktur. Nitekim aşağıda ETü. {-GAlIr} / {-KAlIr} ekine kaynaklık eden ve aynı zamanda yakınlaşıcı bakış açısı işlevli Ana Fiil + Zarf-Fiil Eki + Yardımcı Fiil yapısının, Eski Türkçede yaşayan tanığı gösterilecek; ardından bu yapıda yer aldığını düşündüğümüz ETü. *käl-* yardımcı fiilinin diğer dil ailelerinde aynı bakış açısını işaretleyen örnekleri üzerinde durulacaktır.

Bu değerlendirmelerden sonra Brockelmann, Gabain, Tezcan ve Hamilton'ın ETü. {-GAlIr} / {-KAlIr} ekini ETü. *käl-* ve *qal-* fiilleri ile ilişkilendiren görüşleri bizce daha makul görünmektedir. Ne var ki Brockelmann ve Hamilton dışarıda tutulursa, Gabain ve Tezcan'ın ekin kökenini iki farklı sözlüksel fiil kaynağıyla ilişkilendirmesi bir başka sorunu ortaya çıkarmaktadır. Nitekim bağımsız sözlüksel birimlerin HEDEF > KAYNAK gelişimi açısından bir tür veri tabanı niteliğini taşıyan *World Lexicon of Grammaticalization* adlı çalışmada yakınlaşıcı bakış açısını işaretleyen sözlüksel kaynakların arasında KAL- anlamında evrensel bir fiilin bulunmaması, Gabain ve Tezcan'ın görüşlerinin önündeki engellerden birisidir. Eski ve yeni Türk yazı dillerinde Tü. *qal-* yardımcı fiilinin A ve B zarf-fiilleri ile birleşmek suretiyle daha çok *süreklilik* ve *bitmişlik* gibi kılınış ve görünüş-zamanlı türleri işaretlemesinin yanında aşağıda ele alınacağı üzere ilgili fiilin Tü. *käl-* yardımcı fiili gibi yakınlık-uzaklık (proximal-distal) zıtlığını göstermekten uzak olması da bu görüşümüzü destekler niteliktedir¹⁷. Bu durumda ETü. {-GAlIr} / {-KAlIr} ekinin, Tü. *käl-* yardımcı fiilinin dar-düz geniş-şimdiki zaman {-Ir} ekiyle birleşmesinden ortaya çıkan bir biçim birim olduğunu, ekin kalın biçiminin ise aynı yapının ünlü uyumuna girmiş biçimi olduğunu aşağıda evrensel dilbilimi ve gramerleşme teorisi bakış açısı ışığında ele almaya çalışacağız.

Bir Gramerleşme Örneği Olarak {-GAlIr / KAlIr} Eki

Eldeki çalışma, ETü. {-GAlIr} / {-KAlIr} ekini, gramerleşme süreçleri sonucunda ortaya çıkan bağımlı bir biçim birim olarak gördüğünden, bu dil bilimsel süreci ana hatlarıyla tanıtmakta yarar görüyoruz. Bugünkü anlamı ile *gramerleşme* terimi dil bilim alanına Saussure'ün öğrencisi ve aynı zamanda bir Hint-Avrupa dilleri uzmanı olan Fransız dil bilimci Antoine Meillet tarafından 20. yüzyılın başlarında dahil edilmiş, ilerleyen yıllarda dil biliminin ana disiplinlerinden biri olacak şekilde sürekli olarak geliştirilmiştir (Meillet 1912). Hint-Avrupa araştırmalarının gramerleşme alanındaki en önemli temsilcilerinden biri olan Kuryłowicz'in, 1965 yılında kaleme aldığı "The evolution of grammatical categories" adlı makalesindeki tanımıyla gramerleşme; bağımsız sözlüksel birimlerin gramatikal işaretçilere, düşük gramatikal kategorilerin > yoğun

¹⁷ Tarihsel ve modern Türk yazı dilleri ve ağızlarında *qal-* yardımcı fiilinin üstlendiği gramatikal işlevler için bkz Gökçe 2007: 197-224; Anderson 2004: 116-118; Demir 1993: 86-88; Demirci 2003: 148-154; İbrahim 1995: 91-100, 177-184; Tulum 1997: 91-113

gramatikal kategorilere dönüştüğü gelişimsel bir süreçtir¹⁸. Buna göre gramerleşme, ister bağımsız bir sözlüksel birimin gramatikal işlevleri işaretlemesi şeklinde ister düşük gramatikal kategorilerin yoğun gramatikal kategorilere yükselmesi şeklinde ele alınsın, gramatikal biçimlerin kökenleri ve bunların gelişimi ile ilgilendiğinden teorinin temel amacı, gramatikal yapıların süreç içerisinde ortaya nasıl çıktıklarını ve ne şekilde geliştiklerini açıklamaktır. Aynı bakış açısına göre, birçok dilde eklerin kökenini bağımsız sözlüksel birimler oluşturmakta; dolayısı ile gramerleşme, tam sözcük yapısından ekleşmeye doğru giden *kademeli* bir süreç olarak tanımlanmaktadır¹⁹. Bunun yanında, gramerleşme büyük sözlüksel kategorilerin üyeleri olan adların, fiillerin ve sıfatların; edatlar, zarflar, yardımcı fiiller ve ekler gibi küçük gramatikal kategorilere dönüştüğü bir süreç şeklinde de ele alınmaktadır (McMahon 1994:160). Öte yandan kimi yayınlarda grameri ortaya çıkararak (emergence of grammar) tek nedenin gramerleşme olduğu, diğer bir deyişle gerçekte gramer diye bir şeyin olmadığı, aksine sürekli tekrarlanan bir gramerleşme sürecinin mevcut olduğu da ileri sürülmüştür²⁰.

Buna göre gramerleşmenin, teorik olarak birbiri ile ilişkili üç etkileşim mekanizmasının sonucunda ortaya çıktığı düşünülmektedir: a. anlamsızlaşma (desemanticization) = anlam içeriğindeki kayıp; b. kategorisizleşme (decategorialization) = bağımsız sözlüksel birimlerin ya da az çok gramerleşmiş birimlerin biçim söz dizimi özelliklerinde meydana gelen kayıp, c. erozyon (ya da ses indirgemesi) = ses yapısındaki kayıp. Bu süreçlerin sonucunda gramerleşmeye uğrayan bağımsız sözlüksel birimler ya da hâlihazırda gramatikal işlevlere sahip olan yapılar, anlam, biçim söz dizimi ve ses açısından açık indirgemelere / kayıplara maruz kalırlar (Brinton ve Traugott 2005:25-30; Hopper ve Traugott 2003:99-139; Lehmann 2002:108-159). Nitekim, bağımsız sözlüksel birimler, sözü edilen mekanizmaların iş başında olduğu bir sürecin sonunda aşağıda gösterilen bir tek yönlülük gelişimi sergilerler (Givón 1979:209):

¹⁸ “Grammaticalization consists in the increase of the range of a morpheme advancing from a lexical to a grammatical or from a less grammatical to a more grammatical status”, (Kuryłowicz 1965:69).

¹⁹ “The vast majority of affixes in the language of the world evolve from independent words by the gradual process of [grammaticization] or [grammaticalization] /.../ In the progression from a lexical morpheme to a grammatical one, changes occur in the phonological shape of morpheme, its meaning and its grammatical behavior /.../ The process of grammaticization is not discrete, but continuous in the form of semantic change and further phonological reduction and fusion /.../ It continues even after grammatical status is achieved, and even after affixation occurs” (Bybee 1996:253-255).

²⁰ “Because grammar is always emergent but never present, it could be said that it never exists as such, but is always coming into being. There is, in other words, no [grammar] but only [grammaticalization]-movements towards structure which are often characterizable in typical ways” (Hopper 1987:148).

ESKİ TÜRKÇE {-GAlIr / -KAlIr} EKİ ÜZERİNE

söylem > söz dizimi > biçim bilgisi > biçim ses birim > sıfır

Buna göre, gramerleşme somut sözlüksel birimler ile başlar ve ideal olarak sıfırla sonuçlanır. Bu da gramatikal biçimlerin artan bir şekilde anlam ve ses içeriklerini kaybetmeleri anlamına gelir. Gramerleşme bu özelliğinden dolayı dönüşümsel bir süreç olarak tanımlanabilir. Buna karşılık gramerleşmenin, yukarıdaki süreçlerin herhangi bir noktasında durabileceği de dile getirilmiştir (Lehmann 2002:12; Heine ve Kuteva 2004:4-5).

Öte yandan gramerleşme teorisine ETü. -GAlIr / -KAlIr ekine kaynaklık ettiğini düşündüğümüz ETü. *kâl-* fiili açısından bakacak olursak ilgili fiilin Ana Fiil + Zarf-Fiil Eki + Yardımcı Fiil biçiminde tanımlayabileceğimiz söz dizimsel bir yapıda yardımcı fiilleşmek suretiyle gramerleşen bir tam sözlüksel fiil olduğunu görürüz. Gramerleşmenin yukarıda sözü edilen mekanizmaları ışığında tam fiiller, aşağıda gösterilen gelişimi sergilerler (Heine 1993:86-87; Hopper ve Traugott 2003:111)

sözlüksel fiil / tam fiil > yardımcı fiil > ekleşmiş fiil (> Ø)

Bağımsız sözlüksel birimden gramatikal içeriğe gelişim, diğer bir deyişle anlamsızlaşma süreci birçok araştırmacıya göre gramerleşmede rol alan diğer bütün etkenlerden önce gelir (Haspelmath 1999:1062). Buna bağlı olarak, biçim söz diziminde ve ses yapısında meydana gelen değişimler ise bu ilk aşamayı izler. Kategorisizleşme sürecinde ise, gramerleşmeye uğramış olan biçimler sözgelimi ad ve fiil gibi tam kategoriler, özel söz dizimsel özelliklerini kaybetme ya da yansızlaşma eğilimi gösterirler. Yukarıda tanımlanan bilişsel süreçler temel olay şemalarının ifadesi için kullanılan biçim söz dizimi yapılarında etkisini hemen gösterir. Bu açıdan bağımsız sözlük birimsel içerikten gramatikal içeriğe geçiş esnasında fiil artan bir şekilde fiilimsi özelliklerini kaybeder. Bunu izleyen ekleşme sürecinde ise, fiil bağımsız sözcük statüsünü kaybeder ve ekleşme eğilimi gösterir. Son aşamada, biçim söz dizimsel gelişimlere ya da kayıplara ek olarak, ses yapısında da önemli kayıplar gözlemlenir. Buna göre, tam fiiller gramerleşme sürecinin başlangıcında ses yapılarını korurken, ilerleyen aşamalarda aynı fiiller ses yapısı, ayırt edici vurgu ve ton gibi yeteneklerinden önemli kayıplar verir. Gramerleşme çalışmalarında genel kabul gören bu açıklamalara göre, tam fiillerin yardımcı fiiller şeklinde gramerleşmesi aşağıdaki kademeli gelişimi sergiler (Heine 1993:78):

<u>Alan</u>	<u>Başlangıç Noktası</u>	<u>Bitiş Noktası</u>
Anlam	Tam fiil anlamı	Gramatikal işlev
Söz dizimi	Yüksek derecede değişkenlik	Değişmez konum
Biçim bilgisi	Bağımsız sözcük [fiil]	Ekleşmiş fiil
Ses bilgisi	Tam biçim	İndirgenmiş biçim

Bu gelişime göre, gramerleşme sürecinde bağımsız sözlüksel birimler olarak yardımcı fiilleşmeye aday fiiller gerek anlam, gerek söz dizimi ve biçim açısından tam fiil niteliğindedirler. Yine bu gelişim yönüne göre, gramerleşme sürecinin bitiş

noktasında yardımcı fiiller, tam fiil yeteneklerini kaybederek bir sıfır ifadesine kadar gelişebilmektedirler. Bu açıdan yardımcı fiilleşme, somut ve şematik içeriklerin soyut gramatikal kavramların ifadesinde kullanıldığı bilişsel bir süreçtir. Bu dil bilimsel sürecin bir ucu somut bağımsız sözlüksel yapıya, diğer ucu ise Fiil = Zaman, Görünüş ve Kip gibi kategorilerin işaretlenmesinde işlev gören daha büyük gramatikal yapılara dayalıdır. Diğer bir anlatımla tarihsel olarak yardımcı fiiller tam fiiller iken, gerçek tam fiiller ise tarihsel olarak bunların tamamlayıcılarıdır.

Gramerleşme teorisinin ana hatlarıyla gösterdiğimiz bu ilkeleri ışığında ETü. {-GAlIr / -KAlIr} ekinin ilk biçiminin de söz dizim aşamasındaki bağımsız bir sözlüksel birime gittiğini düşünmekteyiz. Nitekim bu görüş, Brockelmann, Gabain ve Hamilton gibi araştırmacılar tarafından da dile getirilmiştir. Ne var ki biz, söz konusu eki, Gabain ve Tezcan'ın ileri sürdüğü gibi iki farklı bağımsız sözlüksel fiille (*käl- ve *qal-) değil, sadece *käl- fiiliyle ilişkili gördüğümüzü belirtmek istiyoruz. Nitekim, bu görüşü destekleyecek ilk kanıtları Eski Türkçe dil malzemesinde tanıklamak mümkündür. Buna göre, aşağıda Eski Uygur Türkçesinde *tuga kälir* şeklinde tanıkladığımız fiil birleşmesi, gerek ETü. *tug-* eyleminin yakın bir geçmişte başladığını, konuşma anına doğru yaklaştığını ve kısa bir süre içerisinde mutlak bir biçimde gerçekleşeceğini göstermesi diğer bir deyişle yakınlaşıcı bakış açısını işaretlemesi bakımından gerekse de ses ve biçim olarak {-GAlIr / -KAlIr} ekine kaynaklık etmeye aday olması açısından dikkate değerdir:

EUygTü. (U III:23 / 9) Tang b(ä)lgürmiş ärti küntngri yarukın kögmän tagda tuga kälir ärti (Müller 1922:23)

“Tan belirmiş idi, güneş tanrısının ışığı Kögmen dağından doğuyordu / doğmak üzere idi”

ETü. {-GAlIr / -KAlIr} ekine kaynaklık eden söz dizim aşamasındaki yukarıdaki Eski Türkçe kanıt aynı zamanda dil biliminde *divergence* (ayrılma) şeklinde adlandırabileceğimiz bir sürecin de altını çizer. Diğer bir deyişle *ayrılma* (*divergence*), bağımsız sözlüksel bir birimin gramerleşmesinin onun sözlüksel kaynağının da kaybını gerektirmediğini, aksine gramerleşmiş biçim ve onun sözlüksel karşılığının yan yana yaşayabileceğinin altını çizer²¹. Bu tanımlama, aynı zamanda yapısalcı geleneğin dil değişimini A (değişmez bir biçimde) > B şeklinde kavrayan bakış açısı ile de dikkate değer bir zıtlık gösterir. Buna göre, dil değişiminde her zaman bir çeşitlilik söz konusudur ve aşağıdaki şema uyarınca A şeklinde bir kaynak birimin kaybolacağı gibi bir varsayım kaçınılmaz değildir. Bunun yerine kaynak birim A ve hedef birim B, tarihsel olarak yüzyıllar boyunca

²¹ When a lexical form undergoes grammaticalization to a clitic or affix, the original lexical form may remain as an autonomous element and undergo the same changes as ordinary lexical items. This characteristic of [divergence] is a natural outcome of the process of grammaticalization, which begins as a fixing of a lexical form in a specific potentially grammatical environment, where the form takes on a new meaning (Hopper ve Traugott 2003:118).

tek bir biçimin *ayrılma* yansıması olarak kendi yollarında gidebilir ve yan yana yaşamaya devam edebilirler. Bu şekilde, ilk adımlar başlangıçta kararsız olabilir ve değişimle sonuçlanmayabilir. Bunun yanında, değişimden önceki zaman için genellikle çok anlamlı / belirsiz kullanımlar söz konusu olabilir (Brinton ve Traugott 2005:26). Buna göre, yukarıdaki Eski Uygur Türkçesi tanığında geçen söz dizimi aşamasındaki *tuga kälir* yapısı ile bunun tanımlayamadığımız fakat yeniden tasarladığımız eklenmiş ve aynı zamanda gramerleşmiş **tuggalır* biçimi aşağıdaki ilişkiyi sergiler:

$$A = \text{tuga kälir} > \left\{ \begin{array}{l} A = \text{tuga kälir} \\ B = *tuggalır \end{array} \right\} > (B) = *tuggalır$$

Ele aldığımız Eski Türkçe kanıtın yanında aşağıda evrensel GEL- fiilinin genetik ve coğrafi olarak birbirleri ile ilişkili olmayan dil ailelerinde de yakınlaşıcı bakış açısını işaretleyen örnekleri gösterilecektir.

Yakınlaşıcı Bakış Açısı ve Käl- Sözlüksel Fiil İlişkisi

Yakınlaşıcı bakış açısı ana fiildeki durumun ya da olayın başlangıç sınırının hemen öncesine yerleşmiş bulunan bir evrenin altını çizer. Dolayısı ile belli bir fiilisel durumun olası gerçekleşmesinden önceki kısa bir anı ifade eder²². Bu tanımlama ışığında yakınlaşıcı bakış açısını işaretlemeye aday en uygun sözlüksel kaynakların başında GEL- fiili gelmektedir. Nitekim konuşucunun ana fiildeki olayın ya da durumun konuşma anına doğru yaklaşmasını ifade etmesi diğer bir deyişle yakın-uzak (Proximal-Distal) zıtlığını yansıtmaması açısından GEL- anlamındaki evrensel fiil, sözgelimi GİT- fiili ile karşılaştırıldığında aşağıdaki resmi sergiler (Traugott 1978:378):

[-Yakın] (sonra) [+Yakın](Şimdi/Konuşucu) [-Yakın] (sonra)

Z-----Z

[+Önce] (geçmiş)

[-Önce] (gelecek)

Kaynak

Amaç

²² The proximative defines a temporal phase located close before the initial boundary of the situation described by the main verb. It indicates a moment shortly before the possible occurrence of the given verbal situation, with (crucially) no implication that the situation did not actually occur. Yet another essential characteristic of the proximative is that it can be used in both past and non-past contexts. In other words, the proximative is a purely aspectual gram, its essential semantic characteristic being imminence (Kuteva 2001:92).

Kel- →	Kê:t- →
[-Ön] (arka, geri)	[+Ön] (ileri)

Yukarıdaki şema gereğince ETü. {-GAlIr} / {-KAlIr} ekinin yakınlaşıcı bakış açısı işlevine kaynaklık ettiğini varsaydığımız Tü. *käl-* yardımcı fiilinin, görünüş, zaman ve kip gibi gramatikal kategorileri işaretleme yeteneği esasında diller arası bir düzenliliğe de işaret etmektedir. Nitekim Türk dilinde art-fiiller şeklinde kılınmış, görünüş zamanlı ve kiplik kategoriler olarak işlev gören yardımcı fiiller, doğal dillerin bir çoğunda aynı sözlüksel kaynaklardan seçilmek suretiyle yaklaşık işlevleri işaretlemektedirler. Burada altı çizilmesi gereken husus, bu yardımcı fiillerin seçiminde anlam genelliği, sıklık ve bilişsel işaretlilik gibi faktörlerin can alıcı bir rol oynamasıdır. Nitekim bu seçimlikte, bilişsel olarak daha kolay algılanan ve aynı zamanda daha yüksek metin sıklığına sahip olan sözlüksel fiillerin (örn. gel-, git-), özel anlam içereklerine, düşük metin sıklığına ve zor algılama süreçlerine sahip olan sözlüksel fiillere göre (örn. yaklaş-, uzaklaş- vd.) daha kolay gramerleştikleri ve yardımcı fiilleştikleri görülmektedir.

Bunun yanında dünya dillerindeki bağımsız sözlüksel birimlerin gramatikal işaretçilere gelişimini HEDEF > KAYNAK ilişkisi açısından ele alan diğer bir deyişle doğal dillerdeki gramatikal yapıların genel korpusu şeklinde değerlendirebileceğimiz *World Lexicon of Grammaticalization* adlı çalışmada da GEL- bağımsız sözlüksel biriminin yakınlaşıcı bakış açısını işaretleyen örnekleri genetik ve coğrafi olarak farklı dil ailelerinden tanıklanabilmiştir²³. Kuteva ve Heine'nin çalışmasında anılmamasına rağmen aşağıdaki Çince ve Korece tanıklarda da GEL- bağımsız sözlüksel fiilinin yardımcı fiilleşmek suretiyle yakınlaşıcı bakış açısını / yakın gelecek zamanı işaretlediği görülmektedir:

Çin.	wo	lai	qu	mai	piao	(Ya Ming Shen 1995:533)
	I	come	go	buy	ticket	
	“Biletleri satın almaya gideceğim”					
Kor.	Nayil	pi	ka	o-	keyss-ta	(Kim 2002:40)
	tomorrow	rain	Nom	come	will	D
	“Yarın yağmur yağacak”					

²³ come to > proximative aspect marker: This process is often confused with the development (>) come to > future. While the latter process leads to the rise of a verbal tense, the present one results in an aspect function. This grammaticalization appears to be an instance of a more general process whereby process verbs are grammaticalized to auxiliaries denoting tense or aspect functions (Heine ve Kuteva 2002:78).

Sonuç

1. Eski Türkçe {-GAlIr} / {-KAlIr} eki, eldeki Eski Türkçe metinler ışığında biri *yakınlaşıcı bakış açısı* (proximative aspect) diğeri *mastarlaştırıcı* (supine) olmak üzere iki farklı gramatikal kategoriye işaretlemektedir. Sözü edilen bu gramer kategorileri dış yapıda tek bir {-GAlIr} / {-KAlIr} eki ile temsil edilmesine rağmen gerçekte iki farklı ilk biçimden gelişmektedir. Bunlardan yakınlaşıcı bakış açısı söz dizim aşamasındaki *Ana Fiil + A Zarf-fiil Eki + käl-ir* yapısına örn. DLT *ol äwkä kirgä:lr < *kir-ä käl-ir* “o eve girmek üzeredir”; mastarlaştırıcı görevindeki {-GAlIr} / {-KAlIr} + *üçün* yapısı ise yine söz dizimi aşamasındaki **-gAll är-ür* ilk biçimine götürülebilir örn. EuygTü. *uqturgalır üçün < *uqtur-galı är-ür üçün* “anlatmak için”.

2. Türk dilinde görünüş ve kılınış türlerinin işaretlenmesinde ünlü A ve ünsüz B zarf-fiil ekleri, -gAll ekine göre tarihsel olarak dikkate değer bir işlev baskınlığı sergilemektedir. Buna paralel şekilde bir fiil bakış açısı olarak yakınlaşıcı bakış açısının işaretlenmesinde, ara-sınırlı değeriyle A zarf-fiil ekinin işlev görmüş olması daha ikna edicidir.

3. Eski Türkçe {-GAlIr} / {-KAlIr} ekinin yakınlaşıcı bakış açısı işlevine kimi araştırmacıların ileri sürdüğü gibi iki farklı sözlüksel birimin (käl- ve qal-) kaynaklık ettiğini varsaymamız mümkün değildir. Yukarıda da gösterildiği gibi Tü. *käl-* yardımcı fiili yakınlık-uzaklık (proximal-distal) zıtlığını sergileyen en uygun sözlüksel kaynakların başında geldiğinden, ekin kökenini bu ilişkiyi sergileme yeteneğinden yoksun olan Tü. *qal-* yardımcı fiili ile ilişkilendirmek doğru değildir. Üstelik evrensel GEL- fiilinin, genetik ve coğrafi olarak birbirleri ile ilişkili olmayan bir dizi dil ailesinde yakınlaşıcı bakış açısını işaretlemesi, ekin kökeninde Tü. *qal-* yardımcı fiilini arayan çabaların geçersizliğini göstermektedir.

4. *World Lexicon of Grammaticalization* adlı çalışmada GEL- yardımcı fiili oluşturulan yakınlaşıcı bakış açısı, sadece Afrika dillerinden getirilen kanıtlarla ele alınmıştır. Buna karşılık söz konusu eserde anılmamasına rağmen yakınlaşıcı bakış açısının Çince, Korece ve Türkçenin de aralarında bulunduğu bir dizi dil ailesinde de GEL- yardımcı fiili ile işaretlendiği görülmektedir. Üstelik yakınlaşıcı bakış açısı şeklinde gramatikal bir kavramlaştırmanın/soyutlamanın daha Eski Türkçe dil malzemesinde tanıklanıyor olmasının, ilgili gramer kategorisinin geçerliliğini kanıtlama çabalarına tarihsel olarak dikkate değer bir katkı oluşturduğunu düşünmekteyiz. Dahası dil biliminde *proximative aspect: avertive gram* şeklinde iki farklı evrensel gramer kategorisinin mevcut/geçerli olup olmadığı yönündeki tartışmalara araştırmacılarca dikkate alınmamış olsa da Türk dilinin en erken metinlerinin değerli bir dil malzemesi sunduğunu düşünmekteyiz.

5. Son olarak eldeki çalışmada sunulan kanıtların geçerliliği durumunda Türk dilinde bir yardımcı fiil olarak bağımlı biçim birimleşen en erken bağımsız sözlüksel birimin Tü. *käl-* tam fiili olduğunu ileri sürebiliriz.

Kısaltmalar

- AH: Atebetül Hakayık
AY: Altun Yaruk
BK D: Bilge Kagan Yazıtı Doğu Yüzü
BT: Berliner Turfan-Texte
CTD: Compendium of the Turkic Dialects
DLT: Divanü Lügat-it Türk
ETŞ: Eski Türk Şiiri
ETü: Eski Türkçe
EUygTü.: Eski Uygur Türkçesi
FiİL: Evrensel Fiil
KB: Kutadgu Bilig
KökTü.: Kök Türkçe
KP: Kalyanamkara ve Papamkara
KSz: Keleti Szemle
M: Maniheist
MNB: Maitrisimit Nom Bitig
MNH: Hami-Version der Maitrisimit
TTT: Türkische Turfan-Texte
U: Uigurica
Üİ: Üç İtigsizler
VATEC: Vorislamische Alttürkische Texte: Elektronisches Corpus
ZDMG: Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft

Kaynaklar

- AĞCA, F. (2006), "Maniheist ve Budist Türkçe Metinlerin Tarihlendirilmesinde Kullanılan Ölçütler", **Türkbilg: Türkoloji Araştırmaları**, 2006/12, Güz 2006: 3-37.
- , (2006), *Uygurların Uygur Harfleriyle Yazılmış Eserlerinde Ses ve Şekil Özellikleri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- ANDERSON, Gregory, D. S. (2004), *Auxiliary Verb Constructions in Altai-Sayan Turkic*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- ARAT, R. R. (1928), *Die Hilfsverben und Verbaladverbien im Altaischen*. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde, Wiemar.

- , (1979), *Kutadgu Bilig III Indeks*, İstanbul: TKAE yay.
- , (1991), *Eski Türk Şiiri*, Ankara: TTK yay.
- , (1991), *Kutadgu Bilig I Metin*, Ankara: TDK yay.
- , (1994), *Kutadgu Bilig II Çeviri*, Ankara: TDK yay.
- ATALAY, B. (1998), *Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi I-IV*, 4. Baskı, Ankara: TDK yay.
- BANG, W., GABAIN, A. von (1929), *Türkische Turfan-Texte I*, Berlin.
- BARUTCU ÖZÖNDER, F. S. (1998), *Üç İtigsizler* (Giriş-Metin-Tercüme-Notlar-İndeks-XXX Levha), Ankara: TDK yay.
- BRINTON, L. J., TRAUGOTT, E. C. (2005), *Lexicalization and Language Change*, Cambridge: Cambridge University Press.
- BROCKELMANN C. (1919), "Mahmūd al Kāşgharīs Darstellung des türkischen Verbalbaus", **KSz**: 29-49.
- , (1942), "Rev. Alttürkische Grammatik", **ZDMG** (96): 353-364.
- , (1954), *Osttürkische Grammatik Der Islamischen Litteratur-Sprachen Mittelasiens*, Leiden: Brill Publication.
- BYBEE, J. (1996), "Productivity, regularity and fusion: how language use affects the lexicon", Singh, R. (ed.) *Trubetzkoy's Orphan: Precedings of Roundtable "Morphology: Contemporary Responses*, Amsterdam: John Benjamins Publication: 247-269.
- , PERKINS, R., PAGLUICA, W. (1994), *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World*, Chicago & London: University of Chicago Press.
- COMRIE, B. (1976), *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*, Cambridge.
- DANKOFF, R., KELLY, J. (1982, 1984, 1985), *Compendium of the Turkic Dialects*, by Mahmud al-Kashghari, Sources of Oriental Languages and Literatures 7, Turkish Sources VII (ed.: Şinasi Tekin, Gönül Alpay-Tekin).
- DEMİR, N. (1993), *Postverbien im Türkeitürkischen: Unter besonderer Berücksichtigung eines südanatolischen Dorfdialekts*, Wiesbaden: Turcologica 17, Harrassowitz Verlag.
- DEMİRCİ, K. (2003), *Descriptive Verbs in Kazakh*, University of Wisconsin-Madison: UMI Press.
- ERDAL, M. (2004), *A Grammar of Old Turkic*, Leiden-Boston: Handbook of Oriental Studies, Brill Publications.
- GABAIN, A. von (1995), *Eski Türkçenin Grameri* (Çev: Mehmet Akalın), Ankara: TDK yay.
- GENCAN, T. N. (1975), *Dilbilgisi*, İstanbul.
- GIVÓN, T. (1979), *On Understanding Grammar*, New York: Academic Press.
- GÖKÇE, F. (2007), *Oğuz Türkçesinde Fiil Birleşmeleri: Tarihsel-Karşılaştırmalı Bir İnceleme Denemesi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

- HAMILTON, J. (1998), *Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası: Kalyanamkara ve Papamkara*, (Çeviren.: Ece Korkut-İsmet Birkan), Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 11, Ankara: Simurg Yay.
- HARRIS, M., RAMAT, P. (1987), *Historical Developments of Auxiliaries*, Berlin-New York- Amsterdam: Mouton de Gruyter.
- HASPELMATH, M. (1999), "Why is grammaticalization irreversible?", *Linguistics* 37-6: 1043-1068.
- HEINE, B. (1993), *Auxiliaries: Cognitive Forces and Grammaticalization*, New York: Oxford University Press.
- , (2002), "On the Role of Context in Grammaticalization", WISCHER, I., DIEWALD, G. [Ed.] *New Reflections on Grammaticalization*, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamin Publishing Company: 83-103.
- , KUTEVA, T. (2004), *World Lexicon of Grammaticalization*, Cambridge: Cambridge University Press.
- , REH, M. (1984), *Grammaticalization and Reanalysis in African Languages*, Hamburg: Buske.
- HOPPER, P. J. (1987), "Emergent Grammar". *Berkeley Linguistic Society* 13: 139-157.
- , TRAUGOTT, E. C. (2003), *Grammaticalization*, second edition, Cambridge Textbooks in Linguistics.
- İBRAHİM, A. (1995), *Meaning and Usage of Compound Verbs in Modern Uighur and Uzbek*, University of Washington: UMI Press.
- KAYA, Ceval (1994), *Uygurca Altun Yaruk, Giriş, Metin ve Dizin*, Ankara: TDK yay.
- KIM, N. (2002), "On the Expression of 'Imminence' in Korean", *Eoneohag* 32: 39-59.
- KURŁOWICZ, J. (1964), *The Inflectional Categories of Indo- European*, Heidelberg: Winter.
- , (1965), "The Evolution of Grammatical Categories", *Diogenes* 51: 55-71.
- KUTEVA, T. (2001), *Auxiliation: An Enquiry into the Nature of Grammaticalization*, Oxford-New York: Oxford University Press.
- LEHMANN, C. (2002), *Thoughts on Grammaticalization*, second revised edition, Erfurt: Arbeitspapiere des Seminars für Sprachwissenschaft der Universität Nr: 9.
- , (2004), "Theory and Method in Grammaticalization", *Zeitschrift für Germanistische Linguistik* 32 / 2 : 152-187.
- McMAHON, April M.S. (1994), *Understanding Language Change*, Cambridge: Cambridge University Press.
- MEILLET, A. (1912), "L'évolution des formes grammaticales", *Rivista di Scienza* 12: (26), Milano.
- MULLER, F. W. K. (1920), *Uigurica III*, Uigurische Avadāna-Bruchstücke (I-VIII), Berlin: APAW.
- RINGE, D. (2003), "Internal Reconstruction". JOSEPH, B., JANDA, D., Richard D. [ed.] *The Handbook of Historical Linguistics* (içinde), Blackwell Publishing: 244-261.
- SHIMIN, G., KLIMKEIT H. J. (1988), *Das Zusammentreffen mit Maitreya*. Die ersten fünf Kapitel der Hami-Version der Maitrisimit, In Zusammenarbeit mit Helmut Eimer und Jens Peter Laut herausgegeben, übersetzt und kommentiert, Bd.1-2, Wiesbaden.

ESKİ TÜRKÇE {-GAlIr / -KAlIr} EKİ ÜZERİNE

- ŞUKUROV, Ş. (1965), “-ğalır / -gälir formasi haqida”. *Issledovaniya po grammatike i leksike tyurkskix yazıkov* (içinde), Taşkent.
- TEKİN, Ş. (1980), *Maitrisimit Nom Bitig*, Die Uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhāsika-Schule. 1. Teil: Transliteration, Übersetzung, Anmerkungen, 2. Teil: Analytischer und lücklaufiger Index, Berlin: Berliner Turfantexte IX.
- TEZCAN, S. (1974), *Das uigurische Insadi-Sutra*, Berlin: Berliner Turfan-Texte III.
- TRAUGOTT, E. C. (1978), “On the Expression of Spatio-Temporal Relations in Language”, Greenberg, Joseph H. (ed.) *Universals of Human Language*, Volume 3 : Word Structure, Stanford, California: Stanford University Press: 369-400
- TULUM, M., M. (1997), *Özbekçe’de Tasvir Yardımcı Fiilleri*, İstanbul.
- YA MING, S. (1995), “The Semantics of the Chinese Verb *Come*”, *Cognitive Linguistics in the Redwoods: The Expansion of a New Paradigm in Linguistics* [Ed.: Casad H. E.], Berlin: Mouton De Gruyter: 507-540.
- YULDAŞEV, A. A. (1965), *Analitiçeskiye Formı Glagola v Tyurkskix Yazıkax*, Moskva: Izdatel’stvo Nauka.